

ISSN 1726-5800

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ БІБЛІЯТЭКА БЕЛАРУСІ

Э
Д
А
Р
А
С
Т
А
С
Т
А
С
Т
А
С
Т

ДАКУМЕНТАЛЬНЫЯ
П О М Н І К І
НА БЕЛАРУСІ

ПРАВЕНЕНЦЫІ

Лісейчыкаў Д.В. (Мінск)

«ХТО ЧЫТАЕ, ТОЙ СПЯВАЕ, ХТО ПША, ТОЙ УЗДЫХАЕ»: ВЫКАРЫСТАННЕ КНІГ «СОБРАНІЕ ПРИПАДКОВЬ...» У ЯКАСЦІ НАТАТНІКАЎ ПАРАФІЯЛЬНЫМ УНІЯЦКІМ ДУХАВЕНСТВАМ БЕЛАРУСКА-ЛІТОЎСКІХ ЗЯМЕЛЬ XVIII – ПАЧАТКУ XIX ст.

Вывучэнне маргіналій на палях кніг традыцыйна выкарыстоўваецца для атрымання дадатковых даных па гісторыі кнігі, кнігаабмену і чытацкай аўдыторыі. У адной з папярэдніх прац мы ўжо спрабавалі выкарыстаць гэты від крыніц для вывучэння парафіяльных кнігазбораў пры ўніяцкіх цэрквах беларуска-літоўскіх зямель XVIII – першай трэці XIX ст. [1]. Аднак пры спробе з дапамогай зместу маргіналій рэканструяваць калектыўны партрэт чытача і карыстальніка царкоўных бібліятэк даследчык сутыкаецца з істотнай праблемай – партрэт атрымліваецца занадта размытым і невыразным. Хто пакідаў тыя інскрыпцыі: самі святары? святарскія дзеці? свецкія патроны храма? вучні манастырскай альбо парафіяльнай школкі? староннія чытачы? На працягу стагоддзяў кнігі не раз мянялі ўласнікаў і месцазнаходжанне: дык дзе і кім канкрэтна былі зроблены запісы на дайшоўшых да нас асобніках? У большасці выпадкаў адказы на гэтыя пытанні адсутнічаюць.

Між тым існуе, прынамсі, адно масавае выданне XVIII ст. у кнігазборах уніяцкіх цэркваў зямель былога Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ), якое мела вузкавызначаную аўдыторыю. У 1722 г. у друкарні супрасльскіх базыльянаў велізарным для свайго часу накладам выйшла кніга *«Собраніе припадковъ краткое, и духовнымъ особомъ потребное. Имъще в себѣ Наказъ о Сакраментяхъ, о десяти Божійхъ Приказаняхъ, о Приказаняхъ Церковныхъ,*

и о Назѣ Христіанской, съ выкладомъ Символа или Исповѣданія Вѣры Православныя Каѳолическія, съ выкладомъ Молитвы: Отче нашъ: и Богородице Деве: Такожде Назѣ, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ в Вѣры Православной, содержащее»¹.

Галоўнай мэтай выдання было ў максімальна сціслы тэрмін данесці да асобы кожнага парафіяльнага ўніяцкага святара асноўныя палажэнні Замойскага сабору 1720 г., які ўніфікаваў абраднасць і справядства Уніяцкай Царквы ў Рэчы Паспалітай. Дзеля гэтага была распрацавана сістэма кантролю за абавязковым набыццём асобніка кнігі кожнай парафіяй. Прычым дакладна акрэслівалася мэтавая аўдыторыя: не парафіяльны кнігазбор увогуле, а канкрэтна – святар. Нягледзячы на тое, што кніга пабачыла свет толькі ў 1722 г., у 1725–1727 гг., напрыклад, яна мелася ў бібліятэцы 41 парафіі з 44 (93,2%), якія ўваходзілі ў склад Брэсцкага дэканата [2]. Паколькі «*Собраніе прыпадковъ...*» прызначалася для штудзіравання ў вольны час, яно ў прамым сэнсе зрабілася кішэннай кнігай парафіяльнага ўніяцкага духавенства, што спрыяла з’яўленню велізарнай колькасці маргіналій. Для нас вельмі важна, што маргіналіі на «*Собраніяхъ прыпадковъ...*» лёгка падаюцца датаванню (храналагічная прывязка: 1730-я – 1830-я гг.) і лакалізацыі (на абсалютнай большасці асобнікаў пазначана царква, пры якой служыў уладальнік), яны належаць амаль выключна прадстаўнікам парафіяльнага духавенства. Да таго ж менавіта «*Собраніе прыпадковъ...*» як апошняя ў ВКЛ кніга, выдадзеная цалкам на «рускай» (старабеларускай) мове, служыла асноўнай крыніцай «русчызны» для святарства ў азначаны перыяд. Гэта істотна ўплывала на характар і змест маргіналій. Вядомы выпадак, калі пры спробе сфальсіфікаваць дакументы, якія павінны былі датавацца нібыта першай паловай XVII ст., святары выкарыстоўвалі словы і цэлыя сказы менавіта з «*Собранія прыпадковъ...*» [3].

У нашым невялікім даследаванні мы паспрабуем вылучыць асноўныя віды маргіналій на экзэмплярах гэтай кнігі і зафіксаваць асобныя сюжэты штодзённага жыцця духавенства, якія, як на

---

¹ У побыце замест складанай барочнай назвы кнігі часцей фігуравала простае «*Казусы*» («*Kazusy*») (ад лацінскага *casus* – выпадак).

фатаграфічнай плёнцы, «праяўляюцца» ў зацемках 250-гадовай даўніны. На сённяшні момант намі выяўлена каля 40 асобнікаў «Собранія прыпадковъ...» у бібліятэках і музеях Варшавы, Вільні, Кіева, Львова, Масквы, Мінска і Санкт-Пецярбурга. Інскрыпцыі і пазнакі маюцца на большасці з іх. У дадзеным артыкуле будучы разгледжаны толькі 6 асобнікаў са сховішчаў на тэрыторыі Беларусі. 4 з іх знаходзяцца ў зборах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ), 2 – Нацыянальнага гістарычнага музея Рэспублікі Беларусь (НГМРБ). Паколькі практычна заўсёды разам з «Собраніемъ прыпадковъ...» пад адной вокладкай падшываўся выдадзены ў тым жа годзе і ў той жа друкарні слоўнік царкоўнаславянскай мовы «*Леѣиконъ сирѣчь словесникъ славенскій*», мы будзем разглядаць і маргіналіі на старонках гэтага выдання, хоць яно ў многіх выпадках у каталогах сучасных бібліятэк улічана пад асобнымі нумарамі (табл. 1).

Табліца 1

Канвалюты «Собраніе прыпадковъ краткое и д(у)ховнымъ особомъ потребное» і «*Леѣиконъ сирѣчь словесникъ славенскій*» у беларускіх кнігазборах

№	Месца захавання, інвентарны нумар (шыфр)	Паходжанне
1	НББ 096/4059	Асобнік з кнігазбору царквы ў в. Кіявічы Навагрудскага павета, пазней – царквы ў в. Чабатовічы Рэчыцкага павета
2	НББ 096/4064	Асобнік з кнігазбору манастыра ў в. Падубіс Шавельскага павета, пазней – Полацкай духоўнай семінарыі
3	НББ 096/4385	Асобнік з кнігазбору царквы ў в. Дружылавічы Пінскага павета
4	НББ 096/7174	Асобнік з кнігазбору царквы ў в. Суша (?) Полацкага ваяводства
5	НГМРБ Кп 464	Асобнік з кнігазбору невядомай царквы
6	НГМРБ Кп 528	Асобнік з кнігазбору царквы ў в. Струга Пінскага павета

«Пробы пяр» і нататкі-практыкаванні. Да найбольш папулярных маргіналій адносяцца малаінфарматыўныя «пробы пяр», як правіла, у форме *«próba pióra dobrego, atramentu czarnego»* ва ўсіх варыяцыях гэтага выразу. Да «проб пяр» можна аднесці сказы і фрагменты сказаў, у якіх уладальнік кнігі практыкаваўся ў напісанні пэўнага афіцыйнага дакумента альбо прыватнага ліста. Напрыклад, у асобніку НББ 096/4059 маюцца пачаткі лістоў да сваякоў: *«Drogiemu wielmożney mości panu Alexandru Markowskiemu»*, *«W Bogu wielebnemu oycu Mychalowi Jesmanowu(cz)owu, temu wilce kochanemu bratu»*, практыкаванні ў складанні афіцыйных дакументаў: *«Ja, nyżey na podpysie, bendonc wysłany od przewielebnego oica protopreswytera kleckiego s poddanym jego moscy pana Woinyłowycza iz co pokazało...»*, *«Jasnie wielmożnemu j(ego) m(o)sci x(iędzowi) Athanazemu na Szeptiech Szeptyckiemu, metropolicie (kiowskiemu) y Caley Ru(si)...»*, *«Czynie wiadomo to karto moią y wyznawam yz tą karto moią odsyłam do wiadomosci wielebneho oycza Michala Jesmanowicza kiio(wiec)kiego...»*.

Уласніцкія і дарчыя запісы. Падобныя запісы сустракаюцца з дакладным датаваннем падзеі: *«Ta ks(i)ązka Kazusy j(ego) m(o)ś(c)i xiędza Tomasza Markowskiego, parocha Czabotowickiego. 1787 m(iesi)ąca febr(uarii) dnia 2 podług starego kalędarza»*² і без яго: *«To Kazus oycza Samuela Jesmanowicza, kapelana Puzowskiego»*³. Трапляюцца ўласніцкія запісы без пазначэння імя ўладальніка, кшталту: *«Kazus to iest moy, pana papowycza kiewieckiego, y nich do yego nie nalezy do tey knichi nie nalezy»*⁴. Тут, як можна ўбачыць, змяшчаецца пэўны элемент засцерагальнасці. Запіс мог называць і часовы статус кнігі: *«Te Kazusy są zostawnę u mnie od o(jców) Łaskiego y Szostaka, O(rdini) S(ancti) B(asilii) M(agni)»*⁵.

Да ўласніцкага тыпу запісаў можна аднесці пазнакі аб рамонце і аправе кніг: *«W roku 1775 m(ie)sięca februaryia d(nia) 15 oprawiona ta ks(i)ązka Kazusy j(ego) m(o)ści xię(d)za Tomasza Markowskiego, parocha czobotowickiego, instygatora dekanatu Homelskiego»*⁶,

---

² НББ 096/4059.

³ НББ 096/4059.

⁴ НББ 096/4059.

⁵ НББ 096/4064.

⁶ НББ 096/4059.

а таксама своеасаблівы «дароўна-прымальны» дыялог: «*Ja, xiądz Stefan Oleszkiewicz, darowałem zęciowi swemu te Kazusy wiecznie y nieodzownie, na co podpisuię się x(iądz) Stefan Oleszkiewicz*» / «*Ся Казуси дарован(ы) Ѡо(т)ца Стефана Олешкевѣча мнѣ, Григорию Бродковскому, року хѣѣѣѣ (1778) мѣсяца юнѣ дня 7(10)*»⁷.

Засцерагальныя запісы. На асобніках шасці кніг з беларускіх кнігазбораў быў выяўлены толькі адзін запіс чыста засцерагальнага характару: «*(...Jesma)nowicza starego, a chto by jey moh ukrasti, na wiki da budet proklat od Hospoda naszeho Ysusa Chrysta*»⁸ (мал. 1). Гэта тлумачыцца тым, што «*Собраніе прыпадкавъ...*» у пераважнай большасці выпадкаў з'яўлялася персанальнай уласнасцю святара, а не належала да царкоўнага кнігазбору. Аднак, у старонніх людзей практычна не было доступу да гэтай кнігі і, значыць, не было магчымасці яе скрасці.

Мал. 1. Засцерагальны надпіс: «*(...Jesma)nowicza starego, a chto by jey moh ukrasti, na wiki da budet proklat od Hospoda naszeho Ysusa Chrysta*» (НББ 096/4059)

У дадзеным запісе варта звярнуць увагу на перадачу гука «г» у некаторых словах. Гэта фрыкатыўнае «г», якое пераважае ў сучаснай беларускай мове, а ў лацінскай графіцы перадаецца літарай «h» («*moh*», «*Hospoda*», «*naszeho*») у адрозненне ад выбухнога «г» (альбо ўкраінскага «г»), якое звычайна перадаецца літарай «g».

Дзённікавыя запісы. З запісаў на асобных старонках кнігі з в. Струга Пінскага павета можна скласці цэлы летапіс: «*W roku 1766 m(iesia)ca junia 28 dnia u Pińsku barzo szkod było. Roku 1766 augusta 12 d(nia) umarła Marya, żona. Roku 1767 apryla d(nia) kałędara starego poświecilemsie na prezwitery. Roku 1779 cerkow Struzka zaczęły robić de novo. Roku 1785 wodo cale lato welki byli. Wodą roku 1786*»⁹. На іншых асобніках такіх інфарматыўных запісаў з

⁷ НББ 096/4385.

⁸ НББ 096/4059.

⁹ НГМРБ Кп 528.

дакладным датаваннем выяўлена не было. Аднак да запісаў дзённікавага кшталту несумненна можна аднесці шматлікія пазнакі «для памяці», «для сябе», якія складаюцца з аднаго-двух слоў альбо з напаміну пра важную дату. Такія запісы, на жаль, практычна не паддаюцца атрыбуцыі і лакалізацыі.

Цытаты і прымаўкі. Адным з самых шматлікіх відаў маргіналіяў на святарскіх асобніках «*Собранія прыпадкаў...*» з'яўляецца цытаванне разнастайных тэкстаў, з якімі знаёміліся святары пры розных абставінах. Гэта маглі быць фрагменты малітваў ці ўрыўкі са Святога Пісання, прымаўкі, дасціпныя вершы, папулярныя лічылкі альбо проста жартаўлівыя выразы. Магчыма, частка такіх запісаў належала не святарам-уладальнікам, а іх дзецям. Так ці іначай, яны запісы даюць магчымасць паглыбіцца ў свет тэкстаў, якія атачалі духавенства XVIII ст.

Самым папулярным тэкстам, фрагменты якога ў рознай ступені паўнаты занатаваны на старонках разглядаемых намі кніг, з'яўляецца 121-шы псалом. Верагодна, гэта тлумачыцца ўніверсальнасцю яго зместа, які быў прыдатны ў многіх жыццёвых сітуацыях. Аўтары запісаў часта крыху змяняюць альбо дапаўняюць кананічны тэкст: «*Pomoc moja od Pana Boga, który stworzył niebo y ziemie, y mnie grzesznego*»¹⁰. Сустракаюцца і кірылічныя фрагменты гэтага псалма. У некаторых выпадках дапаўненні і змены надавалі запісам форму своеасаблівага папуры з розных псалмоў: «*(...) мой у Boże мой (...) usłysz wopl мой od wseho serca moiego. Буду prestola twoiego y na wsiaki czas (...)*»¹¹. Часам гэта былі проста асобныя словы з малітваў: «*Panie мой, Tobie polecam dusza t(oj)a*», «*Pod Twoię obrone uciekami, Swienta Boza Rodzicielka, naszymi prozbami ne racz gardzyc w potrzebach naszych*»¹² і інш.

У асобны блок можна вылучыць прымаўкі, жарты і цытаванне вершаў:

«*nie zaniechiway pracować gdy iest czas młodości (...), abyś miał odpoczynek w zgrzybiałej starości*»;

«*pisz czensto y ne lensa, zalecai sie y nie zen się*»;

---

¹⁰ НББ 096/4059. У розных варыянтах і рознай паўнаты.

¹¹ НББ 096/4059.

¹² НББ 096/4059.

«drogi to kamn w zloto oprawiony, nauki gdy jest człowiek nauczony»;

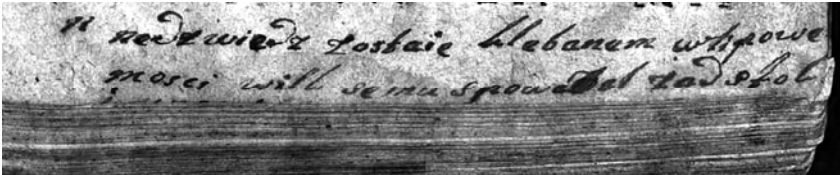
«pan gardyi chleby o twardy, piwnica na ko(...)»¹³;

«(...) gdzie w nadobnym cieie snota z rozumem (у другім варыянце – z pokoro) gniazdo sobie sciele. Miło tam patrzyc (...)»¹⁴;

«nie wszystkich z nas uczonych natura zrodzila, ynnym wiele a ynnym troche udzieliła»;

«nedwiedz zostaię klebanem w lipowe(m) mosci, wilk iemu spow(i)adał z(j)ad(t) sto k(...)»¹⁵ (мал. 2);

«kto u(j)rze ten spiewa, kto pisze, ten wzdycha»¹⁶.

Мал. 2. Жартаўлівы верш: «nedwiedz zostaię klebanem w lipowe(m) mosci, wilk iemu spow(i)adał z(j)ad(t) sto k(...)»¹⁷ (НББ 096/4059)

Навучанне пісьменнасці і «русчызне». Як згадвалася вышэй, «Собраніе припадкоў...» выкарыстоўвалася святарствам як своеасаблівы падручнік «русчызны» ці, прынамсі, выступала ў якасці кішэннага варыянта такога падручніка. Уладальнік асобніка НББ 096/4059 з царквы ў в. Кіявічы Навагрудскага павета спрабаваў паўтараць напісанне многіх кірылічных слоў з тэксту кнігі («*Іерея палцемъ великимъ*») альбо практыкаваўся у

¹³ Поўная версія гэтага жартаўлівага верша гучыць так: «Gdzie Pan hardy, | A chleb twardy, | K temu piwnica na kołku, | Biada tam chudemu pachółku».

¹⁴ Поўная версія гэтага жартаўлівага верша гучыць так: «Miło tam patrzyc, gdzie w nadobnym cieie | Snota z Rozumem gniazdo sobie ściele».

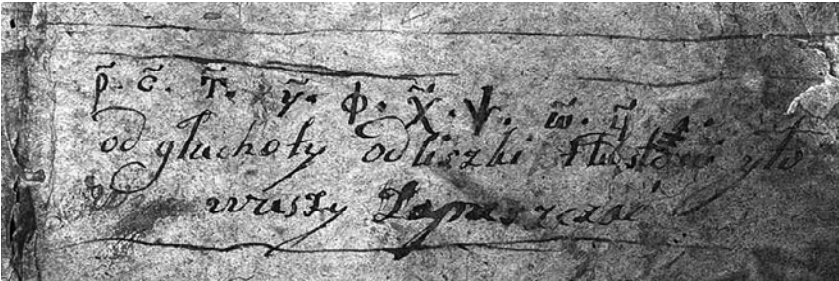
¹⁵ Поўная версія гэтага жартаўлівага верша гучыць так: «Usiadł niedzwiedz za plebana na lipowym moście, | Wilk przyszedł mu się spowiadać, zjadł sto kobiet w poście» (паведамлена Вячаславам Мартысюком).

¹⁶ Цытуецца паводле асобніка НББ 096/4059.

¹⁷ Поўная версія гучыць так: «Usiadł niedzwiedz za plebana na lipowym moście, | Wilk przyszedł mu się spowiadać, zjadł sto kobiet w poście» (паведамлена Вячаславам Мартысюком).

транслітэрацыі: «*Чи может іерей сповѣдати ч(е)л(о)века не своей парохіи?*» / «*Czy mozet uspowedaty czelowieka ne swoiey parochiyu*». У некаторых выпадках транслітэрацыйныя практыкаванні выяўлялі асаблівасці мясцовага вымаўлення тых ці іншых словаў: «*Кто былъ наипервѣйшій еретикъ?*» / «*Kto byu*». Уладальнік кнігі НББ 096/7174 з в. Суша Полацкага ваяводства практыкаваўся ў напісанні кірылічных адпаведнікаў сочень: ад 100 да 1000 – на нахзацы мы знаходім прапісаны цэлы шэраг кірылічных лічбаў: «*р̄. с̄. т̄. ӯ. ф̄. х̄. џ̄. ѡ̄. ѣ̄*» (мал. 3).

Мал. 3. Практыкаванні ў напісанні кірылічных адпаведнікаў сочень і тысяч (НББ 096/7174)

Часта сустракаюцца і пропісі лацінскага алфавіта: «*a b c d e f g*». Магчыма, гэтыя практыкаванні рабілі дзеці святароў, якія вучыліся чыстапісанню. На арк. 72 асобніка НББ 096/4059 маецца пазнака, што кніга належыць «*parowyczu kiewieckietu*» (царква ў в. Кіявічы Навагрудскага павета).

«Інтэрактыўныя» запісы. Тое, што кніга была ўкладзена ў форме пытанняў і адказаў, давала магчымасць уладальнікам, якія пакідалі запісы на старонках, інтэрактыўна ўзаемадзейнічаць з тэкстам. На старонках асобніка НГМРБ Кп 528 з в. Струга Пінскага павета насупраць пытання «*Что треба чинети, ежели matka оумрет, маючи дѣтя в чреве своем?*» было запісана «*z gromko zaplakacz mnie potrzeba*». Вывучэнне біяграфіі Марка Пінкевіча, якому з 1760-х гг. належаў гэты асобнік, дало магчымасць высветліць, што ў 1766 г. у зусім маладым узросце памерла яго цяжарная жонка.

Святар царквы ў в. Кіявічы Навагрудскага павета побач з пытаннем «*Что суть заручины и чи потреба ихъ дотрымывати?*»

занатаваў: «*w Roku 1770 m(iesia)ca marca (...) na sorok muczenykow*»¹⁸. Верагодна, гэты запіс мае прамое дачыненне да важных падзей у сям’і самога святара.

Рэцэпты. Адным з найбольш цікавых праяўленняў таго, што кніга выкарыстоўвалася святарствам у якасці нататніка, з’яўляецца вялікая колькасць рэцэптаў лекаў і сродкаў на розныя жыццёвыя сітуацыі. Форзац і нахзац асобніка НББ 096/7174 з в. Суша Полацкага ваяводства змяшчае цэлы набор рэцэптаў ад хвароб вачэй: «*На боль і запаленне вачэй*», «*Гарэлка на вочы*», «*Калі вочы пачнуць (...)*», «*Гарэлка на бяльмо*». Верагодна, праблемы са зрокам займалі значную частку святарскага жыцця. На нахзацы кнігі маецца яшчэ рэцэпт «*(...) ад балення зубоў*», а на форзацы – «*Лекі ад кашлю*» (мал. 4) і «*На закалку жалеза*». Запісы датуюцца, хутчэй за ўсё, 1770-мі гг. Для такой жа мэты выкарыстоўваліся чыстыя аркушы кнігі з в. Чабатовічы Рэчыцкага павета, якія датуюцца 1780-мі гг. Цэлую старонку займаў аб’ёмны рэцэпт «*Лекаў да пазбыцця ад цынгі, правераных і адвеку выкарыстоўваемых*»¹⁹. Гэтыя рэцэпты цікавыя яшчэ і тым, што паказваюць, якія інгрэдыенты можна было адносна лёгка знайсці альбо купіць у той ці іншай мясцовасці, як правіла сельскай, у XVIII ст. Так, сярод складу лекаў фігуруюць мясцовыя мёд, мука, яйкі, дрожджы, капуста, амяла, кроп, часнок, гарох, розныя віды траваў, гарэлка, настоеная на ружах, а таксама імпортныя тавары: каменная соль, сера, вісмут, гарбата, віно, імбір, камфара і нават апельсіны («памаранчы»).

Тэкст рэцэптаў захаваны фрагментарна. Аднак тое, што паддаецца прачытанню, дае магчымасць скласці ўяўленне пра феномен «народнай медыцыны» ў другой палове XVIII ст., таму будзе мэтазгодна прывесці гэтыя тэксты цалкам.

Рэцэпт «*ад цынгі*» з асобніка НББ 096/4059:

«Medycyna do pozbycia się szkorbutu, doswiadczona y od wieku aprobowana.

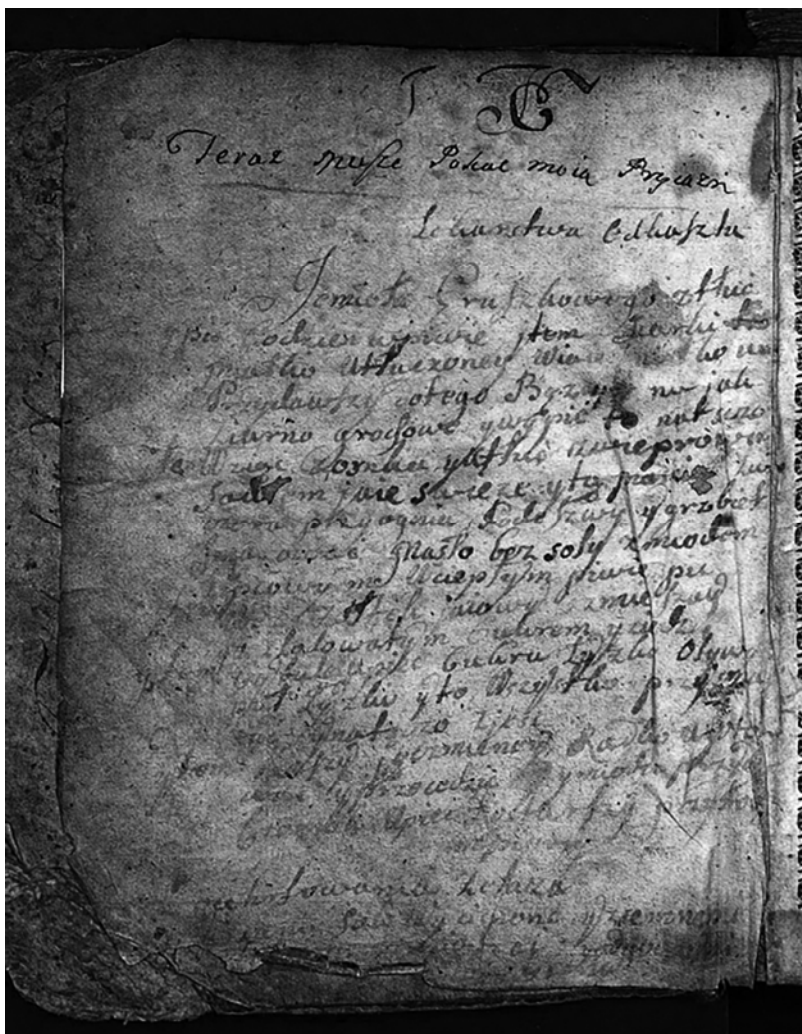
Nayprzod wziowszy rzezuchi bialekwitnowey ile chcesz, bobowniku alias tryfolium, krewniku y kardybenedyky po rowney części w cieniu ususzoney na wiosne zbieraney za mloda w gorku dobrze uparzyć y przy dzyjecie z rana gorącą zamiast herbaty, a innych czasow na

---

¹⁸ НББ 096/4059.

¹⁹ НББ 096/4059.

zimno zamiast napoju pospolitego w kazdym pragnieniu używać. Wystrzegając się jednak gorzałki, kwasnych potraw, kapusty. A dopoty pić, poki polepszenie zdrowia znaczne nie nastąpi. (...) krwi przynajmniej razy 4 do roku dla naprawienia jey że można upuścić (...)».

Мал. 4. Рэцэпты «Лекаў ад кашлю» і «На закалку жалеза»
(НББ 096/7174)

Рэцэпты з асобніка НББ 096/7174:

«Lekarstwa od kaszlu.

Jemiołu gruszkowego ztluć, pić codzień w piwie. Item siarki kropielko utłuczoney wia(...) przydawszy do tego byzmutu na jak ziarno grochowe y wypić te naturzo. Wziąć czosnku y utłuć z wieprowym sadłem, jaię świeże y tey (...) z wieczora przy ogniu podeszwy y grzbiet smarować. Masło bez soly z miodem lipiowym w ciepłym piwie pu(...) żółtek jaiowy zmieszać (...) z lodowatym cukrem y cedzić (...) bibulę w piec. Cukru łyżko, oływ(...) łyżko y to wszystko (...) y naturzo zjeść. Item kaszy jęczmienięy radko (...) y przecedzić y miodu przydać (,,) w piec (...)»;

«Na haftowanie żelaza. (...)»;

«Na ból y zapalenie oczu.

Weź białek jaiowy (...), szczyptę mąki y drożdży świeżych połowe y ubić jak naylepiey (...) y obłożyć skronięy;

«Wodka na oczy.

Wziąć wina starego kwartę, miodu (...), imbiru, soli oczkowanej, wszystkiego (...), kamfory łot, zmieszać, wleć do (...)go, niepobić samego, niech tak stoy przez dni (...), tylko codzień mieszać, potym przecedzić»;

«Gdy (...) oczy zacznąć

Uwarzyć jaię gęsto rozer(...) wyjowszy, na to mieysce koper w (...)go nasypać y złożyć jaię (...) w kwaterce wody niech moknie (...) codzień tylko, codzień wyiawszy potym cedź przez bibulę, wpuszczay w oczy»;

«Na bielmo wodka do (...)

Wycisnione sok z kilka pomarańczy, do niego wodki różaney we dw(...) ymbieru, kamfory (...) rzeczy tłuczone prze kilka dni wyjąć, potym przecedź y krop(...) a powieki smaruj olekiem (...)»;

«Od bolenia zębów.

Wziąć skurke od jasielowego drzewa y warzyć w wodzie y płokać, jtem korzenie pokrzywiane warzyć w wodzie, ytem płokać, ytem dostać, loiu jeleniowego ro(...) obłożyć (...) jtem wziąć nasienie sz(...) szczyptę y prz(...) tytuniu (...) rzucić w ogień y dym(...)».

Малюнкi і ноты. Да незвычайнага віду маргіналіяў можна аднесці розныя графічныя выявы. Кнігі часта змяшчаюць малюнкi. У нашым выпадку гэта толькі контур жаночай фігуры (альбо посуду?) на вокладцы экзэмпляра НББ 096/7174 з в. Суша Полацкага ваяводства (мал. 5). Той жа асобнік на нахзацы змяшчае чар-

Мал. 5. Малюнки на форзаці (НББ 096/7174)

навік нотнай лінейкі з вучнёўскімі прамалёўкамі нот і подпісам іх назваў: «*ut re mi fa so(l) la fa so(l) la (...)* *fa mi re ut*» (мал. 6). Верагодна, вучань запісваў гэта на слых, і незразумелыя яму лацінскія назвы нот нагадвалі слова *фасоля*. Як бачым, у двойчы напісанай назве ноты *sol* адсутнічае літара *l*. Да таго ж з прыведзенага шэрага можна зрабіць выснову, што на Полаччыне ў тыя часы яшчэ выкарыстоўвалі старую назву ноты *do* – *ut*. У большасці еўрапейскіх краін, за выключэннем Францыі, ужо ў XVII ст. для лепшага гучання нота *ut* была заменена на *do*.

Такім чынам, вывучэнне маргіналій на ўсіх захаваных да нашага часу асобніках кнігі «*Собраніе припадоквоу...*» дазваляе значна пашырыць крыніцазнаўчую базу даследаванняў штодзённага жыцця духавенства зямель былога ВКЛ у XVIII – пачатку XIX ст. Масавасць кнігі, яе дакладна вызначаная мэтавая аўдыторыя і сціслая храналагічная прывязка ператвараюць маргіналіі з гэтага выдання ў выдатны інструмент для даследавання моўных, літаратурных і культурных прыярытэтаў святарства.

Мал. 6. Практыкаванні ў напісанні нот «ut re mi fa so(l) la»
(НББ 096/7174)

Цытаты і ўрыўкі з розных твораў на старонках кніг сведчаць, што ў перапісцы і зацемках «для сябе» святарства ў той час карысталася польскай мовай. Польскай была і мова свецкай і забаўляльнай літаратуры, якую чыталі святары і іх дзеці. Царкоўнаславянскую і мяшанку з «рускай» і польскай моў святары выкарыстоўвалі ў выпадках, калі тэкст прызначаўся не толькі для чытача-чалавека, але і для чытача-Бога. Засцерагальныя надпісы, карыстаючыся сучаснай тэрміналогіяй, пісаліся «ў два адрасы»: патэнцыяльнаму злодзею, каб баяўся скрасці, і Богу як гаранту пакарання за крадзёж. Таму ў іх, як і ў запісах «інтэрактыўнага» характару, дзе святар узаемадзейнічаў з «рускім» тэкстам кнігі, захоўвалася царкоўнаславянская мова і «русчызна». Уласніцкі запіс на «рускай» мове, датаваны 1778 г. і зроблены святаром царквы ў в. Дружылавічы Пінскага павета, паказвае, што «руская» мова ў асобных рэгіёнах ВКЛ выкарыстоўвалася нават у другой палове XVIII ст. У цэлым гэта суадносіцца з вынікамі іншых нашых даследаванняў па вызначэнні арэала рэальнага выкарыстання «рускай» мовы ў справаходстве Уніяцкай Царквы ў XVIII ст. (у суседніх з Дружылавічамі парафіях «руская» мова выкарыстоўвалася да 1770-х гг.) [4]. Асобнікі «Собранія прыпадковъ...» як своеасаблівай кішэннай кнігі парафіяльнага святарства выкарыстоўваліся ў якасці чарнавікоў для навучання кірылічнаму пісьму, асновам арыфметыкі, нотнай граматы, а таксама ў якасці кніжак рэцэптаў на ўсе жыццёвыя выпадкі.

1. **Лісейчыкаў, Д. В.** Штодзённае жыццё ўніяцкага парафіяльнага святара беларуска-літоўскіх зямель 1720–1839 гг. / Д. В. Лісейчыкаў ; Нац. гіст. архіў Беларусі. Мінск : Медысонт, 2011. С. 87–93.

2. **Генеральныя** візіты цэркваў Бельскага (цэнтр – м. Белая²⁰), Бельскага (цэнтр – г. Бельск), Брэсцкага, Драгічынскага, Камянецкага, Кобрынскага, Мельніцкага, Палескага, Пружанскага і Уладаўскага дэканатаў, 1725–1727 гг. // Archiwum Państwowe w Lublinie. Z. 95. Sygn. 101. S. 177 odw. – 236 odw.

3. **Лісейчыкаў, Д. В.** «Ponieże Swiaty Sobor Zamoyski крупко ро-weliwait...»: сфальсіфікаваная візіта царквы ў в. Дзмітравічы Аршанскага павета Вялікага Княства Літоўскага 1621 г. / Д. В. Лісейчыкаў // Архіварыус : зб. навук. паведамл. і арт. Серыя: Гісторыя, архівазнаўства, крыніцазнаўства / рэд.: Ю. М. Бохан [і інш.] ; Нац. гіст. архіў Беларусі. Мінск, 2016. Вып. 14. С. 158–174.

4. **Лісейчыкаў, Д. В.** «Азь, іерей...»: «руская» мова метрычных кніг уніяцкіх цэркваў Вялікага Княства Літоўскага ў XVII–XVIII стагоддзях / Д. В. Лісейчыкаў // Київська Академія. Київ, 2016. Вип. 13. С. 146.

Рассмотрены этапы изучения маргиналий на самой массовой книге для униатского приходского духовенства XVIII в. – «Собрании припадков...». Массовость книги, ее четко очерченная целевая аудитория и точная хронологическая привязка превращают маргиналии именно на этом издании в инструмент для исследования языковых, литературных и культурных приоритетов духовенства. Выделены виды маргиналий, их частота, время создания и язык написания.

The article is devoted to the study of marginalia in the most popular book for the Uniate parish clergy of the 18th century – «Sobranie pripadkov...». The mass character of this book, its clearly defined target audience and precise chronological reference make the marginalia on this edition to become a tool for studying the linguistic, literary and cultural priorities of the clergy. The types of marginalia, their frequency, time of creation and language of writing are highlighted.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.04.2019

---

²⁰ Сёння г. Бяла Падляска (польск. Biała Podlaska).